

Tomaszewski, Jerzy

„Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)”, Jaroslav Vaculík, Brno 2001 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 95/3, 429-430

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Jaroslav Vaculík, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Masaryková univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, Brno 2001, s. 91.

Autor tej niewielkiej książki jest znany przede wszystkim z licznych publikacji poświęconych dziejom Czechów wołyńskich, włącznie z ich powrotem do ojczyzny po 1945 r. i osiedlaniem się w rozmaitych regionach ziem czeskich. Recenzowana praca rozszerza problematykę badań nad repatriacją — względnie reemigracją — Czechów i Słowaków po drugiej wojnie światowej na inne środowiska i stanowi rodzaj rekonesansu badawczego w tej dziedzinie. Autor wykorzystał dotychczasowy dorobek historiografii czeskiej i słowackiej, przeprowadził kwerendę w archiwach Bratysławy i Pragi oraz w najważniejszych gazetach i czasopismach. Na tej podstawie przedstawił zwięzły zarys problematyki badawczej i syntetyczny obraz powojennych ruchów migracyjnych kierujących się do Czechosłowacji.

Książka składa się z trzech rozdziałów, w których Vaculík omawia kolejno: przyczyny opuszczania ziem czeskich i słowackich przez wielu obywateli Republiki w latach 1938–1945 (ucieczka przed prześladowaniami politycznymi i rasowymi, deportacje do obozów hitlerowskich, przymusowe i dobrowolne wyjazdy do pracy, internowanie jeńców wojennych), organizację akcji repatriacyjnej i reemigracyjnej po wyzwoleniu w formie zbiorowych powrotów (znaczna część powracających przyjeżdżała jednak na własną rękę), przyjazdy z poszczególnych krajów (Niemcy, Austria, Polska, Wielka Brytania, Francja, Belgia, Holandia i Luksemburg, pozostałe kraje zachodniej Europy, łącznie ujęte kraje wschodu, Ameryka).

Źródła wykorzystane przez autora pozwoliły przede wszystkim na dość dokładne przedstawienie organizacji powrotów przez władze Czechosłowacji oraz ich placówki zagraniczne. Rząd Republiki zachęcał także do powrotu emigrantów osiadłych poza krajem od wielu lat (m.in. z Polski, a zwłaszcza z ZSRR, z Wołynia przyjeżdżali także potomkowie emigrantów z XIX w.). Vaculík zwraca też uwagę na trudności stwarzane we Francji i ZSRR, gdyż państwom tym zależało na zatrzymaniu siły roboczej potrzebnej dla odbudowy życia kraju po wojnie. Te oraz inne przeszkody powodowały nieraz, że drogi powrotu do kraju poszczególnych osób lub całych grup były bardzo skomplikowane. Z kolei Czechosłowacja nie chciała przyjmować wszystkich, którzy chcieli do niej powrócić. Równocześnie trwało wysiedlanie Niemców i Węgrów (z wyjątkiem uczestników ruchu oporu), toteż dokonywano selekcji osób zgłaszających chęć przyjazdu, by dopuścić jedynie Czechów i Słowaków, ewentualnie także antyfaszystów innych narodowości. Zwracano uwagę przede wszystkim na osoby pochodzące z terenów wcielonych do III Rzeszy i Węgier i powołane do służby wojskowej w armiach tych państw, usiłowano sprawdzać ich lojalność wobec Republiki.

Wyjaśnienie niektórych zagadnień rozpatrywanych w tej książce wymagać będzie jeszcze kwerendy w archiwach zagranicznych w krajach, skąd przybywali repatrianci i reemigranci lub też przez które musieli przejeżdżać tranzytem. Takie badania przekraczają jednak możliwości jednej osoby, jeśli wziąć pod uwagę wielość języków, w których powstawały dokumenty, a także ograniczenia w korzystaniu z archiwów dotyczących okresu po 1945 r., spotykane zwłaszcza w Rosji. Wyniki tych badań pozwolą także na weryfikację wielu danych pochodzących z archiwów czeskich i słowackich. Doświadczenia historyków polskich uczą przecież, że informacje o naszych obywatelach znajdujących się w ZSRR otrzymywane drogami oficjalnymi dalekie były nieraz od dokładności, a obietnice składane podczas oficjalnych rozmów niekoniecznie zgodne z rzeczywistymi zamierzeniami.

Przed przyszłymi badaczami stanie więc istotny problem krytycznej oceny wielu informacji pochodzących z oficjalnych dokumentów otrzymywanych przez rząd czechosłowacki oraz rozmaite instytucje od zagranicznych partnerów. To samo dotyczy także danych liczbowych. Autor podaje niektóre statystyki z dokładnością do jednej osoby, w innych przypadkach są dane zaokrąglone. Mam poważne wątpliwości, czy w pierwszych latach po zakończeniu wojny można było dokładnie ustalić rozmiary migracji, gdyż ani granice nie były ściśle kontrolowane, ani sprawozdawczość odpowiednio zorganizowana. Masowe wędrówki ogarnęły całą Europę i nikt nie mógł orientować się w ich rozmiarach.

Vaculík pozostawia przyszłym badaczom także niektóre inne istotne zagadnienia związane z migracjami. Wspomina jedynie o tym, że nie wszyscy Czesi i Słowacy znajdujący się w obozach przejściowych w okupowanych Niemczech chcieli powracać do kraju; wyjaśnienia wymagają przyczyny tego zjawiska, chyba odmienne niż

w przypadku Polaków. Istotnym problemem jest także wyjaśnienie jak wydarzenia „zwycięskiego lutego” 1948 r. wywarły na powroty do kraju; domyślać się można, że zniechęcały repatriantów, ale czy wszystkich?

Podkreślić należy staranne wykonanie edycji, rzadko spotykane w publikacjach o niewielkiej objętości. Poza spisem źródeł i literatury oraz wykazem skrótów czytelnik otrzymał indeksy nazwisk i nazw geograficznych oraz streszczenie w języku niemieckim.

Jerzy Tomaszewski
Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej
w Kutnie

Andrzej Krajewski, *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004, s. 540.

Okres „środkowego PRL” (lata 1956–1980), poza epizodami masowych kryzysów i dziejami opozycji demokratycznej, nie cieszył się do tej pory zbyt dużym zainteresowaniem historyków. Jedną z najpoważniejszych opublikowanych prac o tym etapie historii Polski Ludowej jest niewątpliwie omawiana książka Andrzeja Krajewskiego. Wrocławski historyk podjął się próby opisanie niezwykle ważnego zjawiska, jakim była reorientacja postawy znacznej części polskich środowisk twórczych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Polscy pisarze, artyści, aktorzy i inni twórcy przeszli wówczas długą drogę od gremialnego poparcia dla ekipy Edwarda Gierka do otwartej kontestacji systemu komunistycznego. Był to proces odwrotny od obserwowanego w latach czterdziestych i na początku kolejnej dekady fenomenu masowej akcesji twórców, częstokroć wywodzących się z przeciwnych ideowo środowisk, do obozu PPR/PZPR. O ile jednak okres ten, począwszy od klasycznego dziś studium Czesława Miłosa, doczekał się już wielu analiz¹, to monografię Andrzeja Krajewskiego niewątpliwie zaliczyć należy do prac o pionierskim charakterze. Problematyka postawy twórców w drugiej połowie lat siedemdziesiątych pojawiała się już co prawda w opracowaniach analizujących dzieje opozycji w tym okresie², nie stanowiła jednak głównego ich wątku. Nie podejmowano także próby ukazania pełnego spektrum zachowań — od zaangażowania w budowę systemu po otwarty sprzeciw.

Autor oparł swoją pracę na solidnej podstawie źródłowej. Składają się na nią zasoby dziewięciu archiwów, prasa oficjalna i drugoobiegowa, opublikowane dzienniki i wspomnienia oraz literatura przedmiotu. Na szczególną uwagę zwracają wykorzystane po raz pierwszy akta Wydziału Kultury KC PZPR z drugiej połowy lat siedemdziesiątych, oraz wciąż niedostatecznie rozpoznane przez historyków materiały znajdujące się w archiwum

¹ Zob. np. Cz. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Kraków 1990; B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948–1959)*, Warszawa 1985; J. Trznadel, *Hańba domowa. Rozmowy z pisarzami*, Lublin 1990; A. Michnik, *Z dziejów honoru w Polsce. Wypisy więzienne*, Paryż 1985; K. Kersten, *Powojenne wybory intelektualistów*, „Kultura niezależna” 1989, nr 52, s. 3–41; S. Murzański, *Między kompromisem a zdradą. Intelektualiści wobec przemocy 1945–1956*, Warszawa 1993; A. Waliński, *Zniewolony umysł po latach*, Warszawa 1993; J. Prokop, *Wyobrażenia pod nadzorem. Z dziejów literatury i polityki w PRL*, Kraków 1994; idem, *Pisarze w służbie przemocy*, Kraków 1995; idem, *Sowietyzacja i jej maski. PRL w latach stalinowskich*, Kraków 1997; L. Hass, *Pokolenia inteligencji polskiej*; Łowicz 1997; H. Świda-Zimba, *Człowiek wewnątrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji — analiza psychosocjologiczna*, Warszawa 1997; H. Słabeck, *Intelektualistów obraz własny w świetle dokumentów autobiograficznych 1944–1989*, Warszawa 1997; W. P. Szymański, *Uroki dworu (rzecz o zniewalaniu)*, Kraków 1997; B. Urbanowski, *Czerwona msza czyli uśmiech Stalina*, t. 1–2, Warszawa 1998; M. Hirsowicz, *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001.

² Por. przede wszystkim A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994; R. Terlecki, *Uniwersytet Łatający i Towarzystwo Kursów Naukowych 1977–1981*, Kraków–Rzeszów 2000.